

قلمرو فعالیت اقتصادی زنان

چکیده

هر فعالیتی که فرد در مقابل آن مزدی دریافت کند فعالیت اقتصادی نامیده می شود. با استناد به آیات و روایات وسیره ی زنان صدر اسلام این مطلب روشن می شود که این نوع فعالیت ها مختص مردان نبود و شامل حال نان نیز می شود.

اسلام کار برای زن را با حفظ حجاب و رعایت حقوق همسر برای او جایز دانسته است.

واژگان کلیدی: فعالیت، اقتصادی، کار، توسعه، اشتغال.

طرح مسأله

اشتغال زنان به کار در دو عرصه مطرح می شود: ۱- در عرصه ی خصوصی و خانه؛ ۲- در عرصه ی عمومی و اجتماع که به آن کار بیرون از خانه می گویند. اشتغال زن به کارهایی مثل شست و شو و پخت و پز و امثال این کارها همراه زن بوده و مورد بحث هیچ یک از موافقان و مخالفان کار زنان نیست؛ زیرا مخالفان اشتغال زنان؛ با این نوع کار مخالفتی نداشته و آن را مجاز با وظایف زن می دانند. از نظر اقتصاددانان فعالیت زنان در خانه که برای ساماندهی کانون خانواده است، کار و فعالیت اقتصادی به حساب نمی آید. (کیان مهر، تاثیر اشتغال زنان بر خانواده، مجله کار و جامعه، ش ۲۳) آن چه در این جا مورد بحث است اشتغال زنان در مراکز تولیدی و تجاری و خدماتی- اداری است. اکنون این پرسش مطرح می شود آیا زنان مجازند، که با توجه به فرهنگ دینی و اسلامی همانند مردان در عرصه اجتماعی در فعالیت های اقتصادی حضور یابند؟ یا تلاش در عرصه های تجارت و تولید و دیگر موارد ویژه ی مردان است.

مفهوم شناسی

۱. تعریف اقتصاد

اقتصاد: انسان با محیط خود مناسبات و روابط گوناگون دارد؛ آن قسمت از مناسبات و روابط انسان با محیط زندگی اش که به تأمین اشیاء یا خدمات مورد نیاز او از راه تولید اشیاء و خدمات مورد نیاز یا مبادله ی آنان مربوط می شود؛ روابط و مناسبات اقتصادی نامیده می شود.

علم اقتصاد شناخت این روابط و روند استفاده از آن هاست (اقتصاد توصیفی) و سیاست اقتصادی در پی تنظیم این روابط بدان گونه که باید باشد (اقتصاد تکلیفی). (نوری، اقتصاد اسلامی، ص ۵۹) اقتصاد در لغت عربی به معنای اعتدال و میانه روی است و در اصطلاح به آن قسمت از قواعد و مقررات گفته می شود که با مال و ثروت در ارتباط است. (همان، ص ۵۸)

هم چنین در جای دیگر آمده است که اقتصاد به معنای میانه روی و تجاوز نکردن از حدود و راه آسان است. (طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین و ج ۲ ص ۱۳۸)

۲. اهمیت و ضرورت اقتصاد

اقتصاد و مسائل مربوط به آن یک جنبه از زندگی بشر است و همه ی زندگی در آن خلاصه نخواهد شد، با این وجود مسائل اقتصادی نقش مهمی در زندگی بشر دارد؛ بخش مهم این تلاش در طول زندگی صرف تأمین احتیاجات و تأمین معاش می شود.

در همه ی جوامع چه در گذشته و چه در حال افزایش سطح رفاه و برخورداری افراد جامعه از امکانات مادی بیشتر و بهتر از اهداف بسیار مهم بشر بوده است. دین اسلام با این که ارتقای معنوی انسان و خداگونه شدن او را مد نظر دارد سعی در برطرف کردن این نیازها دارد، و تلاش می کند انسان را از اسیر شدن به مادیات و دل بستن به دنیا برهاند؛ اما بی اعتنایی به آن را نیز تبلیغ نمی کند.

اسلام در دسترس نبودن معاش را خطری می داند که اعتقادات انسان را تهدید می کند. به طوری که عبارت « من لا معاش له لا معاد له » گویای این امر است. (مخزن العرفان در تفسیر قرآن،

ج ۹، ص: ۲۶۴)

و نیز در روایتی از امام صادق علیه السلام می فرمایند:

«الكَادُّ عَلَى عِيَالِهِ مِنْ حَلَالٍ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» تلاش برای رفع نیازهای زندگی را پسندیده می داند و فردی که در راه خدا تلاش می کند را هم چون مجاهد فی سبیل الله می داند. (کافی، ج ۵، ص ۸۸)

از نظر اسلام اقتصاد در زندگی فرد اهمیت فراوان دارد و کشوری که وضعیت اقتصادی آن نابسامان باشد و نتواند پا به پای کشورهای دیگر در مسیر پیشرفت همه جانبه حرکت کند بسیار آسیب پذیر است.

۳. اهداف فعالیت اقتصادی

الف) حکمت و هدفمندی افعال خدا

در بینش دینی زن نیز دارای ویژگی های شناخت انسانی است خداوند متعال به زن نیز مانند مرد ابزارهای ظاهری و باطنی و اعضاء و جوارح بخشیده است به یقین با توجه به وجود هدف در افعال الهی تجهیز زنان به این ابزارها هدفمند است نه بیهوده.

زن مجاز است از این ابزارها در راهی که شرع برای او تعیین کرده ؛ بهره برده و در راه تکامل مادی و معنوی از آن استفاده کند. ممنوع کردن زن از فعالیت اقتصادی همراه با تعطیل کردن بخشی از استعدادهاست که خدا برای او تعیین کرده واین مخالف حکمت الهی است. (طاهریان، حضور زن در عرصه های اجتماعی اقتصادی از نگاه آیات و روایات، ص ۲۷۲)

ب) استقلال اقتصادی واجتماعی

استقلال زن در بُعد اقتصادی و حتی اجتماعی می تواند شاهی خوب بر فعالیت اقتصادی زنان باشد؛ زیرا اگر زن مستقل در اداره ی امور اقتصادی خود باشد، دیگر وابسته به مرد نخواهد بود پس باید نیاز مادی و جسمی خود را نیز برطرف کند؛ تا به دیگران نیازمند نباشد. اگر این چنین است پس باید از نظر شرعی و قانونی کار و اشتغال برای زنان مجاز نباشد. (همان)

ج) لزوم رسیدن به توسعه

عده ای معتقدند برای رسیدن به توسعه ی اقتصادی در کشور، فعالیت اقتصادی زنان نیز لازم است؛ اعتقاد این افراد بر این است انسانی که نمی تواند با یک پا تند راه برود. چگونه می توان بدود، (شمس نجف آبادی، مثلث زن دین توسعه کتاب زنان، فصل نامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان ش ۷ ص ۳۶) و از آن جایی که زنان نیمی از جمعیت هر کشور را تشکیل می دهند پس حضور آن ها در توسعه ی فعالیت اقتصادی ضروری است. (باجوری، المرأة فی الفكر الاسلامی، ج ۱، ص ۱۶۹)

فعالیت های اقتصادی زنان

۱. فعالیت اقتصادی زنان از دیدگاه قرآن

شواهدی که از قرآن برای جواز فعالیت زنان می توان استنباط کرد، در چهار دسته قابل بررسی است:

۱. آیاتی که انسان را به بهره گیری از منابع طبیعی رهنمون کرده است.
۲. آیاتی که بر لزوم وفای به عقد دلالت دارد.
۳. آیاتی که درخصوص تحریم تحلیل برخی معاملات است.
۴. آیاتی که اشتغالات خاص را معرفی می کند، یا می توان جواز فعالیت کار را از آن استنباط کرد.

الف) امر به بهره مندی از طبیعت

«هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ لُتُّورٌ»

(او کسی است که زمین را برای شما رام کرد. بر شانه های آن راه بروید و از روزی های خداوند بخورید). (ملک، آیه ۱۵)

تعبیر «کلوا من رزقه» از بیان علامه طباطبایی (والمعنى هو الذى جعل الارض مطاوعه منقادة

لكم يمكنكم ان تستقروا على ظهورها وتمشوا فيها تأكلون من رزقه الذى قدره لكم بانواع

الطلب والتصرف وفيها). (طبايبي الميزان في تفسير القرآن ج ٢٠ ص ١٣) می باشد که به معنای انواع طلب و تصرف در زمین است؛ از این رو به معنای خوردن نیست بلکه هم چون آیه « وَكُلُوا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ » (واموال یکدیگر را به باطل نخورید) (بقره، آیه ١٨٨) به معنای تصرف کردن است.

براساس این تفسیر این آیه گوشزد می کند که ما زمین را به گونه ای آفریدیم که شما بتوانید نیازهای مادی خود را برطرف کنید. و واژه ی «کلوا» انسان را به کار و تلاش دعوت می کند.

از طرفی واژه ی «کلوا» خطاب به همه ی صنوف است و شامل همه انسان ها اعم از زن و مرد می شود و اختصاص به گروه خاص ندارد و جمع مذکر بودن واژه ی «کلوا» هم دلیلی بر این است که این آیه خطاب به مرد است بلکه روش قرآن در بیان احکام مشترک این است که از خطاب مذکر استفاده می شود.

برای مثال؛ اقامه ی نماز و پرداخت زکات با خطاب مذکر در قرآن آمده است « وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ

وَأَتُوا الزَّكَاةَ » (و نماز به پا دارید و زکات بپردازید) (نور، آیه ٥٦)؛ و وجوب روزه ماه رمضان «يَا

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ » (ای

افرادی که ایمان آوردید! روزه بر شما نوشته شده همان گونه که بر کسانی که پیش از شما بودند؛

نوشته شد تا پرهیزگار شوند). (بقره، آیه ١٨٣) و آیات دیگر که مانند همین آیات است. اما آیا می

توان گفت این احکام فقط برای مردان است و زنان از این احکام مستثنی هستند؟

ب) لزوم وفای به عقد

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...» (ای افرادی که ایمان آوردید! به پیمان ها و قراردادهای

وفا کنید). (مائده، آیه ١)

وفی و اوفی هر دو به معنای تمام و کامل کردن (ابن منظور لسان العرب ماده وفی) و عقود جمع

عقد به معنای بستن و گره زدن چیزی به چیز دیگر است. (طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن،

طبرسی، ج ۳، ص ۲۵۸) جمله «أوفوا بالعقود امر است و انسان را به هر چیزی که به آن عقد گفته می شود امر کرده است؛ این آیه دو جنبه دارد:

۱- از نظر مصداق عقد که در آن عقد خاص ذکر نشده است.

۲- از نظر مخاطب که زن و مرد را شامل می شود. در هیچ جایی از قرآن حکم وفای به عقد به گروه و صنف خاص اشاره نشده است.

ج) تحلیل و تحریم برخی معاملات

خداوند برخی از معاملات را نظیر خرید و فروش که نوعی کسب و تلاش اقتصادی است را حلال کرده است و فرموده است: «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ...» (خداوند بیع را حلال کرد) (بقره، آیه ۲۷۵) و پاره ای از موارد را حرام شمرد: «حرم الربا»؛ (خداوند ربا را حرام کرد) و در جای دیگر آمده است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛ (ای کسانی

که ایمان آوردید! ربا را چند برار نخورید) (آل عمران، آیه ۱۳۰). آیات فراوان دیگری نیز وجود دارد که با تعبیرهای گوناگون ربا و رباخواری را تحریم و درآمد حاصل از این راه را حرام می داند این هم یکی از احکامی است که بین زن و مرد مشترک است و هیچ مطلبی دلالت بر تفکیک جنسیتی وجود ندارد. برخی از آیات برای حلال و حرام بودن معاملات به زبان معیار بسنده کرده است و می فرماید: «...لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ...»؛ (نساء، آیه ۲۹) (واموال یکدیگر را به باطل در میان خود نخورید) و در ادامه آمده است: «(همان) (ای کسانی ایمان آوردید اموال یکدیگر را به باطل نخورید مگر اینکه تجارتي با رضایت شما انجام گیرد).

اما ملاک ممنوعیت فعالیت های اقتصادی عنوان (اکل مال به باطل) و معیار سنجش و مشروعیت آن صدق عنوان «تجارة عن تراض» است. تمام فعالیت هایی که انسان انجام می دهد از این دو حالت خارج نیست؛ اما هیچ یک از این آیات اشتغال زن بیرون از خانه را نفی نمی کند؛ پس لازم است که اگر زن بیرون از خانه کاری یا فعالیت اقتصادی انجام می دهد؛ در صورتی که از نظر شرع مجاز است مانع ندارد و صرف بیرون از خانه بودن دلیلی بر ممنوعیت آن شمرده

نمی‌شود. (طاهریان، حضور زن در عرصه‌های اجتماعی اقتصادی از نظر آیات و روایات، ص ۲۶۱)

د) اشتغالات خاص

دسته‌ای از آیات جواز بر اشتغال زنان در بیرون از خانه است. این آیات به حرفه‌ی یا شغل خاص اشاره دارد. البته این آیات در مقام بیان حرفه یا شغل برای انسان‌ها نیست بلکه مقصود فعالیت‌هایی بوده که در آن زمان رایج بوده است و هم‌اکنون هم عده‌ای این فعالیت‌ها را انجام می‌دهند. این فعالیت‌ها اشاره به گروه خاص ندارد و همه‌ی انسان‌ها اعم از زن و مرد را شامل می‌شود.

صیادی

«...وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا...»؛ (و هنگامی که از احرام بیرون آمدید؛ صید کردن برای شما مانعی ندارد) (مائده، آیه ۲). در ابتدای این سوره خداوند صید چهار پایان و خوردن گوشت آنان را حلال شمرده است و فرموده «...أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ...»؛ (چهارپایان برای شما حلال شده است) (مائده، آیه ۱) و در ادامه می‌فرماید؛ «...غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ...» (مگر آن چه بر شما خوانده می‌شود و هنگام احرام صید را حلال نشمرید) (همان). این آیات شکار را برای افراد حاضر در مناسک حج در حالت احرام ممنوع اعلام کرده است. اما خطاب آیه‌ها مشترک میان زن و مرد است پس شکار بر زن و مرد محرم حرام است و هنگامی که از احرام خارج شدند می‌توانند شکار کنند حال برای تفریح باشد یا نه. پس شکار کار و فعالیتی است که زن و مرد می‌توانند انجام دهند.

ماهگیری و غواصی

«وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا...» (او کسی

است که دریا را مسخر ساخت تا از آن گوشت تازه بخورید و زیوری برای پوشیدن از آن استخراج کنید) (نحل، آیه ۱۴). این آیه به دو شغل اشاره دارد اول ماهی‌گیری زیرا مقصود از گوشت تازه از دریا ماهی است که می‌توان آن را صید کرد. دوم غواصی و استخراج زیور آلات مثل مروارید و

مرجان است باز در این آیه مخاطب صنف یا گروه خاص نبوده و شامل مرد و زن می شود.

کودک داری

«...فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ...»؛ (و اگر برای شما نوزاد شیر می دهد پاداش آن ها را بپردازید)(طلاق، آیه ۶). در این آیه به مردانی که زن خود را طلاق داده اند و کودک شیرخوار دارند و مادر کودک حاضر است به او شیر دهد امر کرده است که اگر مادر کودک حاضر است به نوزاد شیر دهد مزد آن را بدهید، در ادامه ی آیه می فرماید: «...وَإِنْ تَعَاسَرْتُم فَاسْتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى»؛ (و اگر به توافق نرسیدید زن دیگری شیر دادن او را عهده بگیرد)(همان). مفسران در معنای این آیه گفته اند اگر مرد و زن در شیر دادن نوزاد به توافق نرسیدند در این صورت بر پدر لازم است که برای نوزاد دایه بگیرد.(طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۴۸)

دایگی و شیر دادن نوزادانی که مادرانشان شیر نداشته یا از دنیا رفته بودند در زمان گذشته مرسوم بود. چنان که حلیمه ی سعدیه و چند تن از زنان دیگر که برای همین به مکه می آمدند و در برابر خدمتی که می کردند مزد دریافت می نمودند. این کار در قرآن نفی نشده است.(طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۳۱۷)

دامداری

«وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ»؛ (و هنگامی که به چاه آب مدین رسد گروهی از مردم را دید، که چهارپایان خود را سیراب می کنند و در کنار آنان دو زن را دید که مراقب گوسفندان بودند به آن دو گفت: کار شما چیست؟ گفت: ما آن ها را آب نمی دهیم تا چوپانان همگی خارج شوند و پدر ما مرد کهن سالی است)(قصص، آیه ۲۳).

آن چه از این آیه می توان استنباط کرد وجود چند نکته است؛ اول آن که فعل مضارع دلیل بر استمرار است و نشان می دهد که این کار روزمره ی آنان بوده است از طرفی با بیان این که پدر ما مرد سالخورده است می توان فهمید که همه ی کارهای گوسفندان اعم از چرا بردن و آب دادن

به عهده ی دختران بوده است. این جواز بر فعالیت دختران بیرون از خانه نیست بلکه آن ها بعد از سوال حضرت موسی می گویند پدر ما مردی سالخورده است عذر خود را از انجام این کار بیان می کنند و کار بیرون خانه بر حسب ضرورت انتخاب کرده اند. (قصص، آیه ۲۷)

۲. فعالیت اقتصادی زنان در روایات

و کتب محمد بنالحسن الصفار-رضی الله عنه-الی ابی محمد الحسن بن علی علیه السلام: « فی امرأة طلقها زوجها ولم یجز علیها النفقة للعدة وهي محتاجة هل یجوز لها ان تخرج تبتت عن منزله للعملو الحاجة؟ فوق علیه السلام لا بأس بذلك اذا علم الله الصحة منه»؛ (ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه سید حسن خراسانی ج ۳ ص ۴۹۹).

محمد بن حس صفار در نامه ای به امام حسن عسکری نوشت: زنی را شوهرش طلاق داده است و از دادن نفقه در ایام عده خودداری کرده آیا آن زن نیازمند است، و آیا حق دارد برای تحصیل روزی از منزل بیرون برود امام حسن عسکری فرمودند: اگر واقعا چنین است و خداوند براستی آن را می داند، اشکال ندارد.

دو مسئله ی مورد نظر در این جا کار کردن زن بیرون از خانه و خروج زن در بیرون خانه است. اما آن چه مورد توجه است خروج زن از خانه برای کار کردن و اداره ی زندگی است. اما آن چه سبب شبهه در این جا است این است که چون زن در عده است و شاید مجاز نباشد بدون اجازه ی شوهر از منزل خارج شود. اما آن چه مشخص است این است که اصل کار کردن در بیرون از خانه برای زن جایز بوده است. (طاهریان، حضور زن در عرصه های اجتماعی اقتصادی از نظر آیات و روایات، ص ۲۶۸)

۳. سیره ی عملی زنان

زنان فراوانی در صدر اسلام و در زمان پیامبر و معصومان مشغول فعالیت اقتصادی بودند که این بزرگواران نه تنها نهی بر کار نمی کردند بلکه آنان راتشوق هم می کردند. (احمد حنبلی، مسند احمد، ج ۳، ص ۵۰۳)

الف) بافندگی

ام حسن نخیعه می گوید: حضرت علی علیه السلام در راه به من برخورد کرد، و فرمود: ام حسن! به چه کاری مشغولی؟ گفتیم: بافندگی؛ فرمود: بدان که حلال ترین کسب است. باتوجه به این روایت امام با دیدن ام حسن ابتدا از کار او پرسید که دلیلی بر فعالیت اقتصادی زنان است و در ادامه او را تشویق به ادامه کارش نمود. (کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۱۵۱)

ب) نوحه خوانی

حنان بن سدیر گوید: در محله ما زنی بود که کنیزی نوحه خوان داشت. این زن از طریق نوحه خوانی کنیزش، زندگی خود را اداره می کرد. وی نزد پدرم آمد و گفت: تو می دانی که زندگی من از جانب خدا و به وسیله نوحه خوانی این جاریه تأمین می شود.

دوست دارم از امام صادق (علیه السلام) بپرسی که اگر این کار حلال است، ادامه بدهم، و گر نه کنیز را بفروشم و از بهای آن زندگی کنم تا خدا فرجی برساند. پدرم گفت: پرسش این مسئله از امام برای من سخت است. او اضافه می کند: وقتی خدمت امام رسیدیم، خودم از امام درباره مسئله آن زن پرسش کردم.

امام فرمود: آیا برای اجرت شرط می کند یا نه؟ گفتیم: به خدا قسم، نمی دانم شرط می کند یا نه. حضرت فرمود: به آن زن بگو: شرط نکن و هر چه دادند قبول کن. در این روایت نیز نوحه خوانی زن مورد تأیید امام قرار گرفته است. اگر اشتغال زن به نوحه خوانی غیر مجاز بود، آن حضرت وی را از این کار نهی می فرمود.

لازم به ذکر است این که امام در جواب پرسش کننده گفتند: برای کارش اجرتی تعیین نکند و هر چه دادند قبول کند، دلیل بر حرمت این کار و تحصیل درآمد از این طریق نیست؛ زیرا اگر چنین بود، امام مستقیماً او را از ادامه آن کار برحذر می داشت.

اگر به صورت استلزام نهی ای از کلمات امام فهمیده شود، مربوط به تعیین اجرت است به اصل عمل. عدم تعیین مزد نیز به احتمال قوی به سبب ویژگی کار است، نه خصوصیت نوحه خوان و جنسیت وی که زن است یا مرد... (همان، ص ۸۶)

ج) آرایشگری

ابن ابی عمیر با واسطه از امام صادق (علیه السلام) نقل می کند: یکی از زنانی که به آرایشگری بانوان اشتغال داشت بر رسول خدا وارد شد حضرت فرمود: آیا کارت را رها کردی یا هنوز به آن ادامه می دهی؟ زن گفت: ای رسول گرامی بر شغلم باقی ام مگر آن که شما مرا نهی کنی حضرت نه تنها منع نکرد بلکه اجازه فرمود به کارش ادامه دهد و او را به برخی از آداب این کار نیز راهنمایی فرمود. (همان، ۱۱۹)

د) عطر فروشی

حسین بن زید هاشمی از امام صادق (علیه السلام) روایت کرده است که زنی به نام زینب عطاره نزد زنان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) آمد. پیامبر وارد خانه شد و او را نزد همسرانش دید. به وی فرمود: منزل ما را خوشبو کردی. زینب عرض کرد: منزل به بوی شما معطرتر است. پس از این سخنان، پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) برخی از آداب و احکام خرید و فروش را برای وی بیان فرمودند. چنان که از این روایت استفاده می شود، نه تنها پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) با اشتغال زینب به عطر فروشی مخالفتی نکرد، بلکه با حسن رفتار خود با وی و با بیان برخی از آداب معامله، او را نسبت به ادامه آن کار تشویق کرد. (همان، ۱۵۱)

۴. اشتغال زنان از دیدگاه مخالفان

از آیات و شواهد روایی یاد شده می توان استفاده کرد که اسلام نسبت به اشتغال زنان دید منفی ندارد و کار و تلاش اقتصادی را در خانه یا در بیرون از خانه برای زن ممنوع نکرده است.

تذکر این نکته نیز ضروری است که آن چه به عنوان دیدگاه قرآن و سنت، در ارتباط با اشتغال زنان بیان شد مربوط به نفس کار و تلاش اقتصادی و بیان جواز این عمل برای زنان است. اما این که زنان برای حضور در محل کار چه شرایطی را باید رعایت کنند، چه شغلی برای زن شایسته تر است، کدام کار با حالت روحی و جسمی زن متناسب است، حق تقدّم با کار خانه است یا بیرون، در صورت تراحم میان رسیدگی به فرزندان و همسر و اشتغال به کار بیرونی، ترجیح با کدام است،

اما در این میان دیدگاه دیگری وجود دارد، که با مسئله اشتغال زنان در بیرون از خانه مخالفند، و

آن را ممنوع می دانند اما برخی از دلایل آنان به شرح زیر است.

الف) ناسازگاری با وظیفه طبیعی زن

رسول باجوری این چنین می گوید که: (خداوند متعال تولید و تکثیر نسل آدمی را بر دوش زن نهاده و برای انجام این مسئولیت او را به ابزارهایی که از ضروریات تربیت طفل است مثل عاطفه و مهربانی مجهز ساخته و شوهرش را برای تامین نیازهای او و فرزندانش ملزم کرده است. تا زن بتواند با خیالی آسوده مسئولیت خود را انجام دهد. بیرون رفتن زن از خانه و کارکردن او با این اغراض منافات دارد زیرا جمع بین دو کار مشکل است و گاهی محال است زیرا محیط خانه و جو خانه زنان کارمند بهتر است. محیط مسافر خانه نسبت زن همسر ویا مادری که بهترین اوقات خود را که شاداب است در محل کار می گزارند برای خانه خستگی به ارمغان می آورد. (باجوری، المرأة فی فکر اسلامی، ج ۱، ص ۱۷۱)

نقد بر این مطلب را می توان این گونه بیان کرد که اگر چه این مطلب درست است که زن نمی تواند بعد از محیط کار کارهای خانه را به طور مطلوب انجام دهد اما این دلیلی بر ممنوعیت فعالیت اقتصادی آنان نیست. نهایت چیزی که می توان از این مطلب استنباط کرد این است که کار بیرون برای زن مرجوع است نه ممنوع. پس باید بین این دو تفاوت قائل شد و می توان به این نتیجه رسید، انجام و ظایفی که خدا برای زن مقرر کرده است اولویت دارد اما باز این دلیلی بر ممنوعیت فعالیت زن نمی شود. مشکل دیگری که بیان می کند مسئله زنان شوهر دار است نه جنس زن پس دلیل فقط بر مرجوع بودن اشتغال زنان شوهردار در بیرون از خانه است نه طلق زنان که شامل دختران و بیوه ها هم می شود. (طاهریان، حضور زن در عرصه های اجتماعی اقتصادی از نظر آیات و روایات، ص ۲۷۶)

ب) ناسازگاری با روح شریعت

دلیل دیگری بر جایز نبودن از خانه این است که گرچه نص صریحی بر حرمت فعالیت اقتصادی زنان در بیرون از خانه شده ولی با روح شریعت و احکام ان در تعارض است. «الرجال قوامون علی النساء بما فضل الله بعضهم علی بعض و بما انفقوا من اموالهم و ایه ولهن مثل الذی

علیهن بالمعروف وللرجال علیهن درجه». تأکید دارد بر اینکه انفاق وظیفه مرد است و زن وظیفه ای در این باره ندارد. وظیفه زن همان چیزی است که در فطرت او قرار دارد. اگر زن وارد اجتماع شود و کار مرد را انجام دهد سبب تغییر شریعت شده که در اندیشه اسلامی مطلوب نیست زیرا تغییر در دین خدا جایز نیست. زن مگر برای ضرورت نمی تواند به کار بیرون از خانه مشغول شود. (باجوری، المرأة فی ل فکر اسلامی، ج ۱، ص ۱۶۹)

ج) اشتغال بیرون مستلزم ارتکاب حرام

استدلال دیگر بر ممنوعیت کار زن این است که کار زن بیرون از خانه مستلزم چندین لازمه حرام است: ۱- مستلزم کشف حجاب و تبرجاست؛ ۲- موجب اختلاط زن و مرد در محل کار است؛ ۳- سبب فتنه انگیزی و مقدمه برای وقوع زنان و مردان در حرام می شود و چیزی که مقدمه حرام باشد حرام است. پس کار زن حرام است. دیگر این که کار کردن زن اگر چه ممکن است موجب توسعه اقتصادی در کشور و رفاه خانواده شود سبب از دست رفتن بسیاری از مصالح خانواده و فرزندان میگردد. در تزاخم میان توسعه اقتصادی که مصلحت مادی دارد و مصلحت فرزندان و خانواده مصلحت خانواده مقدم است. (همان)

اولاً: صغرای این قیاس مبنی بر این که کار زن در بیرون از خانه مستلزم حرام است تمام نیست؛ زیرا خود نمایی و کنار گذاشتن حجاب لازمه جدا ناشدنی کار کرن زنان نیست. ممکن است زن به فعالیت اقتصادی در بیرون از خانه اشتغال داشته باشد و دارای پوشش و ظاهری مناسب باشد.

زن می تواند با رعایت ضوابط و مقررات اسلامی شغلی در اجتماع داشته باشد. از این رو این قیاس نتیجه نمی دهد. اگر زن هنگام خروج از خانه و در محل کار خودنمایی نداشته باشد حجاب خود را نیز محفوظ بدارد و هیچ لازمه فاسدی بر کار او مترتب نشود در این صورت دلیلی بر حرمت کار اجتماعی زن نخواهیم داشت.

درباره اختلاط نیز می توان گفت: اولاً اختلاط مفهوم مشکک و دارای افراد فراوانی است که برخی از افراد ان به یقین اشکال ندارد و برخی از مصادیق ان حرام است. بنابراین نمی توان به طور مطلق اختلاط را دلیل بر جایز نبودن اشتغال زنان دانست.

باید اختلاط به طور دقیق تعریف و مرز حرام آن مشخص شود. در مواردی که زن و مرد برای انجام کار از خانه خارج شوند و در محیط های عمومی مانند معابر حرکت و در مکان های مذهبی شرکت کنند اختلاط حرام نیست.

د) ناسازگاری با حقوق شوهر

همسر در قرارداد ازدواج خود را متعلق حق شوهر قرار داده است و بر اساس آن باید در تمام اوقات باید در اختیار وی باشد؛ به این معنا که تمام اوقات او متعلق حق شوهر است. بنابراین کار کردن زن در ساعت هایی از روز به معنای اجیر شدن وی در آن ساعت هاست؛ در حالی که زن فرصت خالی برای اجیر شدن ندارد. در نتیجه هر گونه کاری که بخشی از اوقات شبانه روز زن را مشغول کند، تجاوز به حق شوهر خواهد بود. (حلی، سرائر، ج ۲ ص ۴۷۱) زنی که به عقد مردی در نیامده چنین مشکلی ندارد. او تمام وقتش آزاد است و می تواند اجیر دیگران شود.

دیگر این که این مشکل با اجازه شوهر بر طرف می شود. در حقیقت مانعی که در این جا وجود دارد، تزامم بین دو حق است که نمی تواند بین حق اشتغال خود و حق شوهر جمع کند و چون حق شوهر مقدم است باید از او اجازه بگیرد. پس این دلیل را نمی توان برای ممنوع بودن کار زن به طور مطلق مطرح کرد.

ه) ناسازگاری با وضعیت جسمانی زن

برخی کارهای بیرون از خانه را طاقت فرسا و نیازمند قدرت و توان جسمی فراوان و نامتناسب با جسم لطیف زنان دانسته و بدین سبب گفته اند زن نمی تواند به کار بیرون از خانه مشغول باشد. (سباعی، المرأة بین الفقه و قانون، ص ۱۵۳) شاید استدلال این افراد بدین گونه تکمیل شود که کارهای بیرون از سنگین و طاقت فرساست و انجام آن به وسیله زن سبب اضرار به جسم و حرام است. بنابراین اشتغال به کارهای بیرونی برای زنان جایز نیست.

نقد و بررسی: این دلیل در صغرا و کبیرا مخدوش است؛ زیرا اولاً: سنگینی کارهای بیرون از خانه خاصیت ذاتی و کلی بلکه اکثری آن نیست؛ زیرا بسیاری از کارهای بیرون فاقد این صفت اند. ثانیاً: بر فرض صحت این مطلب مربوط به زمان های گذشته است که فناوری به کمک انسان

نیامده بود ولی در حال حاضر که تمام کارهای سنگین با نیروی ماشین انجام می شود جایی برای این سخن باقی نمی ماند.

شرایط و ضوابط فعالیت اقتصادی زنان

۱. حفظ حجاب

اساساً هر استعداد طبیعی دلیل یک حق طبیعی است. وقتی در آفرینش به یک موجود استعداد و لیاقت کاری داده شد این به منزله سند و مدرک است که وی حق دارد، استعداد خود را به فعلیت برساند منع کردن آن ظلم است.

باز داشتن زن از کوشش هایی که آفرینش به او امکان داده است نه تنها ستم به زن است، خیانت به اجتماع نیز می باشد. هر چیزی که سبب شود قوای طبیعی و خدادای انسان معطل و بی اثر بماند؛ به زیان اجتماع است. فلج کردن این عامل و تضييع نیروی نیمی از افراد اجتماع هم بر خلاف حق طبیعی فردی زن است و هم بر خلاف حق اجتماع و سبب می شود که زن همیشه به صورت یک سربرابر برای مردان، در زندگی باشند.

پیرامون حجاب اسلامی که مشخص شده است، موجب حذر رفتن زن و ضایع ساختن استعدادهای فطری او نیست. حجاب اسلام نمی گوید که باید زن را در خانه محبوس کرد و جلوی بروز استعدادهای او را گرفت. مبنای حجاب در اسلام این است که التذاذات جنسی باید به محیط خانوادگی و به همسر مشروع اختصاص یابد و محیط اجتماع خالص برای کار و فعالیت باشد. به همین جهت به زن اجازه نمی دهد که وقتی از خانه بیرون می رود موجب تحریک مردان را فراهم کند و به مرد هم اجازه نمی دهد که چشم چرانی کند. چنین حجابی نه تنها نیروی کار زن را فلج نمی کند بلکه موجب تقویت نیروی کار اجتماع نیز می باشد. (مطهری، مسئله حجاب)

۲. حقوق همسر و فرزند

الف) حق همسر

از امام باقر (علیه السلام) روایت شده که زنی به نزد پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله و سلم) آمد و عرض کرد: ای رسول خدا حق مرد بر زن چیست؟ حضرت فرمود (این که او را اطاعت کند و از

خانه چیزی به دیگری صدقه ندهد و بی اجازه ی او روزه ی مستحبی نگیرد، و در حال در امر زناشویی او را ممانعت نکند و از منزل خارج نشود مگر به اذن شوهر و اگر بدون اجازه ی او خارج شود، ملائکه آسمان و زمین و فرشته بر او غضب کنند، و رحمت تمام شود و او را لعن کنند تا زمانی که به زمین برگردد). (نراقی، رساله حقوقی امام سجاد، ص ۲۷۹)

از امام صادق (علیه السلام) روایت است که: گروهی نزد رسول خدا آمدند و عرض کردند: یا رسول الله! ما دیدیم کسانی را که یکدیگر را سجده می کردند حضرت فرمود: اگر قرار بود که امر کنم مردم یکدیگر را سجده کنند (یعنی اگر سجده برای غیر خدا جایز بود) هر آینه امر می کردم زنان بر مردان سجده کنند. (همان)

از هر دو روایت می توان نتیجه گرفت که زن برای انجام هر فعالیتی باید از همسرش اجازه بگیرد. فعالیت اقتصادی یکی از این موارد است که زن باید برای انجام دادن آن اجازه ی همسرش را داشته باشد و در غیر این صورت مورد لعن و غضب فرشتگان واقع می شود و کارش جنبه ی شرعی ندارد.

ب) حق فرزند

یکی از حقوق فرزندان بر پدر و مادر محبت و مهربانی و شفقت والدین است. چرا که فرزندان بیشتر از هر کس احتیاج به محبت و مهربانی دارند مخصوصاً هنگامی که هم پدر و هم مادر مشغول به کار باشند. وظیفه مادر به عنوان کانون عاطفه این است زمانی که از محیط کار و فعالیت خود بر می گردد، کودک خود را در آغوش گرفته و دست نوازش بر سر آنان بکشد. چنان که رسول خدا هنگامی که از سفر یا محیط کارش باز می گشت کودکان را که به دیدارش می شتافتند را در آغوش می گرفت و این کار را به اصحاب نیز سفارش می کردند. کودکانی که به این مقام نایل می شدند بر هم تفاخر می کردند. از سیره ی پیامبر این نتیجه را گرفت که این موضوع شامل حال زنان نیز می شود و زن نباید خستگی محل کار را وارد منزل کند و سبب ناراحتی فرزندان شود. (همان، ص ۳۱۷)

نتیجه بحث

فعالیتی که در مقابل آن بتوان مزدی دریافت کرد؛ چه در خانه و چه در بیرون از خانه فعالیت اقتصادی نامیده می شود. از آیات اشاره شده می توان به این نتیجه رسید آیه هایی که امر به فعالیت اقتصادی می کنند شامل مرد وزن می شود و نمی توان آن را به صنفی خاص اختصاص داد. سیره ی زنان صدر اسلام هم نشان می دهد که نه تنها فعالیت اقتصادی ممنوع نیست بلکه معصومان هم مردم را تشویق بر ادامه ی آن می داندو در پایان تأکید شده که انجام فعالیت اقتصادی برای زنان باید تابع مقررات باشد وزن باید حجاب خود را حفظ و حقوق فرزند و همسرش را ضایع نکند.

منابع

- *قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی
- ۱- ابن حنبل، احمد، بی‌تا، **المسند**، دارالصادر، بیروت، بی‌تا.
 - ۲- ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، موسسه الاعمی للمطبوعات، بیروت.
 - ۳- باجوردی، جمال محمد فقی رسول، ۱۴۳۳، **المرأة فی الفكر الاسلامی**، بیروت، دارالمعرفه.
 - ۴- حلی، محمد بن ادریس، ۱۴۱۰ (ه. ق)، **سراائر**، قم، موسسه النشر الاسلامی
 - ۵- حیدری نراقی، علی محمد، ۱۳۸۵، **رساله ی حقوقی امام سجاد علیه السلام**، بیجا، انتشارات مهدی نراقی.
 - ۶- سباعی، مصطفی، بی‌تا، **المرأة بین الفقه وقانون**، بیجا، بی‌تا
 - ۷- شمس آبادی، فاطمه، بی‌تا، مقاله: **مثلث دین-زن-توسعه**، فصل نامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان، شماره ۷.
 - ۸- صفی پوری طاب ثراه، عبدالکریم، ۱۳۷۷ (ه ق)، **منتهی الارب فی لغة العرب**، بیجا، الاسلامیه.
 - ۹- طاهریان، احمد، ۱۳۸۹، **حضور زن در عرصه های اجتماعی واقتصادی ازنگاه آیات و روایات**، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

- ۱۰- طباطبایی، محمد حسین، بیتا، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیجا، بینا.
- ۱۱- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، ۱۳۷۲، انتشارات ناصر خسرو.
- ۱۲- طریحی، فخرالدین، ۱۳۷۵، *مجمع البحرین*، تهران، کتابفروشی مرتضوی.
- ۱۳- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۴۸، *اصول کافی*، ترجمه: جواد مصطفوی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اهل بیت.
- ۱۴- کیانمهر، محمولی، (آذر، دی) ۱۳۷۸، مقاله: *تاثیر اشتغال زن بر خانواده، بررسی مشکلات زنان شاغل و متاهل در خانواده*، ماهنامه کار و جامعه، شماره ۳۲.
- ۱۵- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۴، *بحار الانوار*، بیروت، موسسه الوفاء.
- ۱۶- مطهری، مرتضی، ۱۳۷۷، *مسئله ی حجاب*، تهران، انتشارات صدرا.
- ۱۷- یوسفی غروی، محمدهادی، ۱۳۸۳، *تاریخ تحقیقی اسلام*، ترجمه: حسین علی عرب، قم، مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

